QARAQALPAQ FOLKLORÍNDAǴÍ QÍYALIY ERTEKLERDIŃ TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

Tuyana Erejepov – *assistent oqıtıwshı*
tuyanaerejepov633@gmail.com
ÓzMKÓMI NF «Folklor hám etnografiya» kafedrası

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВЫМЫШЛЕННЫХ СКАЗОК В КАРАКАЛПАКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Туяна Ережепов – *ассистент преподаватель*
кафедры "Фольклор и этнография" ГИИКУз

THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF IMAGINARY FAIRY TALES IN KARAKALPAK FOLKLORE

Tuyana Erejepov – *Assistant Lecturer*
Department of Folklore and Ethnography, UzSIAC

Tayanısh sózler: qaraqalpaq folklorı, qıyalıy ertekler, tárbiyalıq áhmiyet, jas áwlad, milliy qádiriyat, obraz.

Rezyume. Bul maqalada qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiliginiń ajralmas bólegi bolǵan qıyalıy erteklerdiń jas áwladtı tárbiyalawdaǵı ornı hám pedagogikalıq-psixologiyalıq áhmiyeti úyrenilgen. Qıyalıy erteklerdiń syujetlik ózgeshelikleri, olardaǵı jaqsılıq penen jamanlıqtıń gúresi arqalı jaslar sanasına milliy qádiriyatlardı sińdiriw jolları ashıp kórsetilgen. Sonıń menen birge, qıyalıy erteklerde ótmishte ata-babalarımızdıń arzıw-ármanları sáwlelengeniligi, mazmunı tárbiyalıq áhmiyeti jas áwlad ushın hám jası úlken insanlardıń da sanasına tásiri haqqında sóz etilgen.

Ключевые слова: Каракалпакский фольклор, вымышленные сказки, воспитательное значение, молодое поколение, национальные ценности, образ.

Резюме. В данной статье рассматривается роль и педагогико-психологическое значение вымышленных сказок, являющихся неотъемлемой частью каракалпакского народного устного творчества, в воспитании молодого поколения. Через сюжетные особенности вымышленных сказок и борьбу добра и зла в них раскрываются пути привития национальных ценностей в сознание молодёжи. В то же время, обсуждается влияние воображаемых фантазий на сознание как молодого поколения, так и пожилых людей.

Keywords: karakalpak folklore, imaginary fairy tales, educational value, young generation, national values, image.

Summary. This article examines the role and pedagogical-psychological significance of imaginary fairy tales, an integral part of Karakalpak oral folk art, in educating the younger generation. The plot characteristics of fictional fairy tales, and the ways of instilling national values in the minds of young people through the struggle between good and evil within them, are revealed. At the same time, the impact of imaginary fantasies on the consciousness of both the younger generation and the elderly has been discussed.

Kirisiw. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi-xalqımızdıń kóp ásirlik turmıs tájiriybesi, arzıw-ármanları, ádep-ikramlıq qaǵıydaları hám dúnyaǵa kózqarasın óz ishine alǵan bay ǵáziyne esaplanadı. Folklor úlgileri ishinde ertekler, ásirese qıyalıy ertekler óziniń qızıqlı waqıyaları, fantastikalıq elementleri hám tereń tárbiyalıq mazmunı menen ajıralıp turadı.

Qaraqalpaq folklorında “qıyalıy”, “fantastikalıq” ertekler dep atalıp júr. Ájayip hádiyseler haqqında erteklerde tiykarınan adamlar menen birge dáwler, periler, áydárxalar, jılanlar, kárámatlı quslar, káramatlı terekler, aynalar, qılıshlar, mástan kempirler qıyalıy erteklerde ushratamız.

Qıyalıy erteklerdiń tiykarǵı ideyası insannıń aqıl-oyınıń tereńligin, ushqır qıyalın, tapqırlıǵın, ruwxıy kúshin ullılaw bolıp tabıladı. Turmıs- tárizde jaqsılaw, ilim hám texnikanı rawajlandırıw sıyaqlı xalıqtıń arzıw- ármanları sáwlelengen. Bul ármanlardıń kópshiligi ilim hám texnika ósip ketken biziń zamanımızda ózleriniń fantastikalıq yamasa erteklik qásiyetlerin joǵaltıp, haqıyqatlıqqa aylanbaqta. Máselen: uzaq aralıqtı qısqartatuǵın ushar gilem yamasa súymurıq quslardıń, qanatlı tulparlardıń ornına samolyotlar, kosmos kemeleri payda boldı hám turmısta qollanılmaqta. Demek, bunnan kóp ásirler burın dóregen qızıq syujetli qıyalıy erteklerde xalıqtıń ilim hám texnikanı joqarı dárejede jetkeriw, turmıs maqashaqatların jeńillestiriw haqqında ármanları, niyetleri sáwlelengen.

Qıyalıy ertekler soniń menen birge jas áwladtı ruwxıy jaqtan kámil insan etip

tárbiyalawda, olarda Watansúyiwshilik, miynetkeshlik, ádalatlıq hám mártlik sıyaqlı qásiyetlerdi qáliplestiriwde úlken áhmiyetke iye. Bul maqalanıń tiykarǵı maqseti — qaraqalpaq qıyalıy erteklerińiń tárbiyalıq táreplerin ashıp beriw hám olardı házirgi tálim-tárbiya procesinde qollanıw jolların kórsetip beriwden ibarat.

Metodologiya

Bul izertlew jumısında ilimiy maǵlıwmatlar, Salıstırmalılıq hám analitikalıq usıllarından paydalanıldı. Qaraqalpaq folklorın úyreniwge baǵıshlanǵan ilimiy miynetler, folklorlıq toplamlar hám qıyalıy ertek tekstleri sistemalı túrde analiz qılındı.

- **Analiz:** Erteklerdiń mazmunı hám tárbiyalıq quramı bólekshelerge bólip úyrenildi.
- **Sintez:** Alınǵan maǵlıwmatlar ulıwmalastırılıp, qıyalıy erteklerdiń ulıwma tárbiyalıq sisteması dúzildi.
- **Salıstırıw:** Qaraqalpaq qıyalıy erteklerindegi obrazlar basqa túrkiy xalıq folkloı úlgileri menen salıstırıldı.

Nátiyjeler

Izertlew nátijeleri qaraqalpaq qıyalıy erteklerińiń jaslar tárbiyasında tómendegi tiykarǵı baǵdarlarda úlken áhmiyetke iye ekenligin kórsetti:

- **Jaqsılıq penen jamanlıqtıń gúresi arqalı ádep-ikramlılıqqa tárbiyalaw:** Qıyalıy erteklerde (mısalı, "Jartıbas batır", "Qubılı batır" hám basqa da qıyalıy elementlerge bay erteklerde) ádillik, sadıqlıq haqıyqatlıq jeńiske erisedi. Bul oqıwshılarda jaqsı menen jamannıń parqın ajıratıw qábiletin qáliplestiredi. Tek qaraqalpaq folklorında ǵana emes basqa qońısılas xalıqlardıńda folklorında tárbiyalıq ertekler oǵada kóp.
- **Mártlik hám qaharmanlıqqa úndew:** Ertek qaharmanlarınıń qıyınshılıqlardı jeńip ótiwi, mártligi jaslardı qıyınshılıqlardan qorqıwǵa emes, al, olarǵa qarsı gúresiwge úyretedi. Mısalı , Jartıbas batır ertegin alıp qaraytın bolsaq, aǵaların hám patshanıń qızın jalmawız kempirden qutqarıp úyine ata-anasınıń aldına qırq túye altın menen qaytadı. Bul ertek qaharmanı Jartıbas batır óziniń kúshi menen aǵaların qorǵap mártlik qıladı, biraq onıń aǵaları oǵan dushpanshılıq isleydi. Ertektiń eń sońında Jartıbas batır qáhármanlıq hám mártliginiń arqasında eki aǵasın jeńip maqset muradına jetedi.
- **Miynetkeshlikti dańaza etiw:** Erteklerde miynetsiz ómir súriwshiler qaralanıp, miynet súyiwshilik hárdayım húrmetlenedi. Kóplegen ertek mazmunın alıp qarasaq, miynet etpey, qıyınshılıq kórmey jaqsı jasay almaydı. Ertektiń sońında bolsa, erinshek obrazındaǵı qaharman miynet islemegeni hám erinsheklik qılǵanı ushın ókinip, qátelerin túsinip jetip, qılǵan islerinen pushayman bolatın obraz benen juwmaqlanadı.

Talqılaw

Alınǵan nátijeler qaraqalpaq qıyalıy erteklerińiń tek ǵana kórkem-estetikalıq wazıypanı emes, al úlken pedagogikalıq kúshke iye ekenligin tastıyıqlaydı. Bul ertekler balalardıń qıyalın (fantaziyasın), erkin pikirlew qábiletin rawajlandırıw menen birge, olardı milliy ruwxta tárbiyalaydı.

Házirgi ǵalabalıq informaciyalıq dáwirde jas áwladtıń sanasın jad ideologiyalardan qorǵawda xalıq awızeki dóretiwshiligine, ásirese erteklerge múrájaat etiw óziniń unamlı nátiyjesin beredi. Qıyalıy ertekler arqalı balalarda ata-ana, jas úlkenlerdi húrmet qılıw, kishige izzet sıyaqlı ádep-ikramlılıq qaǵıydaları óz-ózinen sińip baradı.

Juwmaq. Ulıwmalastırıp aytqanda, qaraqalpaq qıyalıy ertekleri jas áwladtı hár tárepleme jetik, miynetkesh, márt hám ádil etip tárbiyalawda qúdiretli qurallardan biri bolıp tabıladı. Olar milliy ózlikti ańlaw, ruwxıy ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı saqlap qalıw hám keyingi áwladlarǵa jetkeriwde óshpes iz qaldıradı. Sol sebepli, zamanagóy tálim-tárbiya procesinde qaraqalpaq folklorın, atap aytqanda qıyalıy erteklerdi keń kólemde úyreniw hám ámeliyatqa engiziw, mektepke shekemgi jas balalardıń aqılın rawajalandırıp, olardıń sanasında bekkem tıstırnaq jaratıp áhmiyetli wazıypalardıń biri bolıp xizmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Qosnazarov K. *Qaraqalpaq folkloru.* - Nókis: Bilim, 2012.
2. Baqbergenov A. *Xalıq awızeki dóretiwshiligi hám jaslar tárbiyası.* - Nókis: Qaraqalpaqstan, 2018.
3. Tajimov M. *Qaraqalpaq qıyalıy erteklerińiń poetikası hám ideyalıq mazmunı.* - Nókis: Bilim, 2020.
4. Jiemuratov M. *Folklor hám etnografiya.* - Tashkent: Fan, 2015.
5. Q. Jarımbetov, J.Nızmatdinov, I. Allambergenova "Qaraqalpaq folkloı" Tashkent «Sano-standart» 2018.